

HÁRS GYÖRGY PÉTER

Útban Szondi felé – Muzsnai László és a lélek rejtelmek

[Muzsnai László: A lélek rejtelmes világa c. művének ismertetése]

Lehet, hogy távoli indításnak tűnik, de úgy érzem, be kell számolnom arról a körülményről, ahogyan kapcsolatba kerültem Muzsnai Lászlóval. Éppen az MTA Pszichológia Intézetében ültem nagyobb lányaimmal egy szombati napon, és egy barátomhoz készültünk elmenni egy könyvért. Megszólalt a telefon, és Majsai Tamás volt a vonal túlsó végén. Megkérdezte, volna-e kedvem részt venni a „Szondi két apródja” című konferencián, és én igent mondtam. Utána nevetve magyaráztam el lányaimnak, hogy igen, mégiscsak létezik a jungi szinkronicitás, és ez éppen az. Barátom ugyanis a Szondi utcában lakik, a könyv pedig, amit kölcsönkérni indultam, Szondi Lipót *Ember és sors* című könyve volt.

Ember és sors – és Szondi két apródja. Mindazideig nem tudtam arról, hogy Muzsnai László is Szondi két apródja egyikének nevezte magát. „Is” – mondom, mert úgy tűnik, Szondinak számtalan „két apródja” volt. Mindenesetre tudjuk, hogy például Gádorné Donáth Blanka is azok egyikének tartotta és nevezte magát. Azt is biztosra vehetjük, hogy Muzsnai *A lélek rejtelmes világa* című, 1929-ben megjelent könyve írásakor még nem volt Szondinak egyik apródja sem. De már úton volt Szondi felé. Részben ezt az állítást szeretném itt igazolni.

Muzsnai szóban forgó könyve legalább három szempontból tárgyalható és volna tárgyalandó: a filozófia, a lélektan és a teológia szempontjából. Az utóbbiban nem lévén illetékes, kénytelen vagyok a könyvről fél- vagy kétharmadoldalon szólni. Talán kezdjük azzal a kontextussal, amelybe művét előszavában a szerző is behelyezi. Köszönetet mond itt „kolozsvári professzorainak”, Ravasz Lászlónak¹, Makkai Sándornak² és Bartók Györgynek³, továbbá számos külföldi tanárának. Minthogy könyve „uralkodó

¹ Ravasz László (Bánffyhunrad, 1882. szeptember 29. – Leányfalu, 1975. augusztus 6.) dunamelléki református püspök. Fiatalabb korában több cikkben is kikelt a zsidó faj kártékony volta ellen és emiatt Ady Endre így írt róla: „a kálvinistaság irodalmi lapjában a legszilajabb antiszemitizmust űzi egy Ravasz László nevű, s jobb sorsra érdemes volt ember”, valamint a felsőház tagjaként az első és második zsidótörvényt megszavazta. 1944-ben szembesült a holokauszt ijesztő valóságával, és próbált tenni a magyar zsidók, különösen a kikeresztelkedtek fizikai megsemmisítése ellen. A deportálások megindulása után számos püspöki körlevelet fogalmazott meg az üldözések ellen, valamint hozzájárult a Jó Pásztor Bizottság megalakításához. Nem sikerült elérnie, hogy az egyházak közös körlevelben fejezzék ki tiltakozásukat a népiirtással kapcsolatban.

² Makkai Sándor (Nagyenyed, 1890. május 13. – Budapest, 1951. július 19.) erdélyi magyar író, református püspök.

³ Málnási Bartók György (Nagyenyed, 1882. augusztus 3. – Budapest, 1970. november 26.) filozófus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1927), rendes tag (1945).

gondolatának” Muzsnai a „'tudatalatti' lelki valóságot” nevezi meg, ezért én is ebből a szempontból vizsgálom az illusztris névsort. Magyar mesterei, Ravasz, Makkai és Bartók mindhárman Böhm Károly⁴ filozófiai iskolájából kerültek ki, innen a Kanttal való bensőséges ismeretség, és – elsősorban Málnási Bartók és Makkai révén – a pszichológiai problémákkal kapcsolatos érzékenység is. Ez azonban a tudattalan pszichológiájának, a pszichoanalízisnek mégiscsak másodkézből való ismerete. A külföldiek közül az egyetlen Édouard Claparède-en⁵ kívül aligha volt másnak is köze a pszichoanalízishez. A könyvhöz tartozó irodalomjegyzékben Freudtól egyetlen tétel olvasható, a traumáról szóló 1911-es tanulmány. Ezért kontextusként és egyben gondolataink előföltévéseként el kell fogadnunk, amit maga a szerző állít: „Ez az uralkodó gondolat a 'tudatalatti' lelki valóság, amelynek teljesebb kifejtéséhez nagyobb pszichoanalitikai részletkutatásra volna szükség, amivel azonban a szerző még nem rendelkezik.”⁶

Muzsnai célkitűzése, a vallásos élmény tudományos vizsgálata, mindamelllett úttörő vállalkozásnak tűnik mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Részben a téma önálló fölvetése miatt, részben a megközelítésmód jellegének köszönhetően. Először is be kell látnunk, hogy témaválasztásában Muzsnai a pszichoanalízis – eminensen Freud – legjobb hagyományait követi. Arra gondolok itt, hogy olyan tárgyat választ tudományos kutatása tárgyául, amelytől az úgynevezett tudomány addig és általában idegenkedett – ugyanazon merészséggel, ahogyan Freud sorban tette tudományos témává az álom, a viccek és az elvételek tudományosan komolytalannak tartott és megvetett világát. Magát a vallásos élményt Freud viszonylag későn emelte be vizsgálódási körébe, csaknem Muzsnaival egyidőben, az 1920-as évek végén, az *Egy illúzió jövője*⁷ és a *Rossz közérzet a kultúrában*⁸ című írásaiban. A Freudhoz végig hűséges, és az analitikusok között kivételnek számító Oskar Robert Pfister svájci lelkipásztor is Muzsnaival majdnem egyszerre, 1927-ben jelentette meg *Analitikus lélekkutatás* című könyvét.⁹ Muzsnai hozzáállása azonban több szempontból is eredeti – s ez részben filozófiai iskolázottságának, vallásos meggyőződésének és – meglepő módon – hiányos pszichoanalitikus ismereteinek tudható be.

A filozófiai iskolázottságot ebben az esetben a kiindulópontul választott kanti elmélet és rendszer alapos és kritikai ismerete jelenti. Noha korának pszichológusai számára – ellentétben a maiakkal – szinte természetes közeg volt a filozófia története, mégsem sokan vállalkoztak már akkoriban sem arra, hogy a pszichoanalitikus elméletet, a metapszichológiát megpróbálják beilleszteni ebbe a történetbe. Maga Freud több helyütt is megpróbálkozik azzal, hogy utaljon a pszichoanalízis és a kanti ismeretelmélet lehetséges összefüggéseire, viszonyára, így például a *Túl az örömelven* című, 1920-as művében. Azért

4

⁵ Édouard Claparède (1873. március 24. – 1940. szeptember 29.): svájci neurológus és gyermekpszichológus. A pszichoanalitikus tanulmányokat is rendszeresen közlő *Archives de psychologie* alapítója (1901), Freud francia nyelvű népszerűsítője, az Institut Jean-Jacques Rousseau megalapítója (1912), ahol számos analitikus is dolgozott. 1919-ben létrehozza a Cercle Psychanalytique de Genève-t (genfi pszichoanalitikus kör), és amelynek elnöke, azonban nem tagja a Société Suisse de Psychanalyse-nek (svájci pszichoanalitikus egyesület). Freud ugyan dilettánsként emlegette, de 1915 és 1918 között volt analízisben Oskar Pfisternél.

⁶ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Szerzői kiadás, Budapest, 1929., 5.

⁷ *Egy illúzió jövője*. [Die Zukunft einer Illusion]. Ford. Schönberger (Székács) István. Párbeszéd, Bp. 1991. Legújabbban in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*. (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc). Európa, Budapest, 2003., 593-646.

⁸ *Rossz közérzet a kultúrában*. [Das Unbehagen in der Kultur]. Ford. Linczényi Adorján. In: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982., 327-405, önállóan Kossuth, Bp. 1993.

⁹ *Analytische Seelsorge. Einführung in die praktische psychanalyse für Pfarrer und Laien*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1927.

ezt az írását emelem ki, mert erre Muzsnai könyve kapcsán még vissza kell térnünk egy másik aspektusból is. Freud itt ezt írja: „E helyen futólag érinteni próbálok egy tárgyat, mely a legalaposabb feldolgozást érdemelné meg. Kant tétele, hogy az idő és tér szükségszerű formái gondolkodásunknak, ma bizonyos pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán tárgyalás alá vehető. Megtudtuk, hogy a tudattalan lelki történések önmagukban véve 'idő nélküliek'. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy nincsenek időbe besorozva, hogy az idő nem változtat rajtuk semmit, hogy az időfogalom rájuk nem alkalmazható. Negatív jellegek ezek, melyeket csak a tudatos lelki történésekkel való összehasonlítás tehet érthetőekké. Ellenben úgy látszik, hogy a mi elvont időképzésünk teljesen az észrevevő-tudatrendszer (W – Bw) munkavégzési módjából származik, és e rendszer észrevevésének felel meg. *Lehetséges, hogy az inger elleni védelemnek valamely más módja érvényesül.* Tudom, hogy ez állításaim nagyon homályosan hangzanak, de kénytelen vagyok beérni ilyen célzásokkal.”¹⁰ Az idézett szövegrészben szerepel egy mondat, amit érdemes lesz majd összevetnünk Muzsnai élmény-fogalmával: „Lehetséges, hogy az inger elleni védelemnek valamely más módja érvényesül.”

Freud után azonban a pszichoanalízisben csak elvétve mutatkozott késztetés arra, hogy Kanthoz viszonyítva is határozza meg önmagát, egészen Wilfred Ruprecht Bionig¹¹. Bion a pszichoanalitikus elméletet és gyakorlatot elsősorban Kant filozófiája – és Frege matematikai szemantikája – alapján gondolja újra. Végül – a megfogalmazhatatlan igazsághoz való hozzáférés érdekében – meglepő következtetésekre jut. Arra a következtetésre jut, hogy az analitikusnak vágyak, emlékek és értelmezés nélkül kell dolgoznia. Így ír: „Meglepő lehet, hogy miféle elmeállapot köszönt be, ha nincsenek vágyak és emlékek. Az a terminus, amely nagyjából kifejezné, amit ki kívánok fejezni, a 'hit' – hit abban, hogy van egy végső valóság és igazság –, az ismeretlen, megismerhetetlen, 'formátlan végtelen’.”¹² Ez a program természetesen, akárcsak Muzsnainál, a tudomány jellegének újragondolását is föltételezi. „Amire szükség van, az nem valamiféle alap a pszichoanalízis és elméletei számára, hanem egy olyan tudomány, ami nem korlátozódik eredetében a tudásra és az érzéki háttérre. A meg-egy-ezés, és nem az identifikáció matematikájával kell bírnia.”¹³ A probléma természetesen a Descartes-Kant által meghatározott tudományosság, amely Muzsnai szerint „nem adott sem új pszichológiát, sem új metafizikát, sem új teológiát. Még kevésbé kapcsolhatta össze azokat azáltal, hogy áthidalja azok ellentéteit és megszünteti azok egyoldalúságait.”¹⁴ Amit Muzsnai hiányol Kantból, az éppen az, hogy „a Kant által elmélyített, de megszükkített ismeretelmélet [...] csak a fizikai érzékszervek által felfogott és az értelem kategóriái által megértett valóság ismeretét jelentette”.¹⁵ Következésképpen a filozófia „mai formájában nem 'az egyetemes tudomány'. Nem tudja összefogni az összes tudományok anyagát egységes, egyetemes rendszerbe.”¹⁶ Muzsnai még nem láthatta, hogy az összes tudományokat összefogó rendszeres filozófia utópia. Az igény azonban, amivel föllép jogos és korszerű. Csak éppen a filozófia és a tudomány fogalmát kell megváltoztatni hozzá, ahogyan azt később Bion meg is próbálta tenni. Eigen így összegzi a bioni

¹⁰ *Túl az örömlen.* (A halálöszön és az életöszönök). [Jenseits des Lustprinzips]. Ford. Kovács Vilma (1923). Múzsák, Bp. 1991., 48. – az én kiemelésem. (Legújabban in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*, hiv. kiad. 495-550.)

¹¹ Wilfred Ruprecht Bion (1897. szeptember 8. – 1979. november 8.): angol pszichoanalitikus, elsősorban a csoportdinamika úttörőjeként tartják számon.

¹² W. R. Bion: *Attention and Interpretation*. Tavistock, London, 1970., 31.

¹³ W. R. Bion: *Attention and Interpretation*. Idézett kiadás, 89. A meg-egy-ezés az eredetiben: at-one-ment.

¹⁴ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 10.

¹⁵ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 10.

¹⁶ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 11.

megoldást: „A pszichoanalitikus attitűdöt a hit tudományos használatának nevezhetnénk és vice versa. [...] A hit a pszichoanalitikus adatok beáramlási közege. Alámossa és meghaladja kontrolláló erejű szükségleteinket, és lehetővé teszi, hogy az érzelmi valóság hatását oly módon tapasztaljuk meg, ami megengedi a későbbiekben a természetes fejlődést.”¹⁷ Számunkra itt az a legfontosabb, hogy Bion annak a bizonyos másik, érzelmi valóságnak a megismeréséhez, amit Muzsnai is a fizikai valósághoz hasonlóan megismerhetőnek tekint, a tudatos megismeréssel szemben valami egészen mást rendel hozzá: a hitet. Igaz, Bion itt csupán a pszichoanalitikus megismerésről beszél, de hát mi más is lehetne a lélek valóságának megismerési eszköze. „Bion számára a hit a pszichoanalitikus attitűdnek a lényegi minőségévé válik, egyszerre módszer és megmentő mozzanat.”¹⁸ Ezek ismét Eigen szavai – de talán nem túl nagy merészség kijelenteni, hogy Muzsnai a lelki valóságra és annak megismerésére vonatkozó fölvetéseivel messze megelőzte korát. Kanton iskolázott elméjével akár ő is leírhatta volna, amit Bion: A „hit aktusának” a „gondolkodáshoz való viszonya analóg az *a priori* tudásnak a tudáshoz való viszonyával.” A *hit*: „tudományos elmeállapot”, de „az emlékezet és a vágy minden mozzanatától mentesnek kell lennie”.¹⁹

Könyve 'Bevezetés'-ében Muzsnai a következőképpen jelöli ki saját feladatát: „a 'tudatalatti valóság fogalma forradalomként változtatta meg a régi (kanti) ismeretelméletet, az elme fejlődésének ősi elméleteit és a vallásról, erkölcsről való hagyományos nézeteket. Eszerint oszlik tanulmányunk is három főrésze. Az első részben vizsgáljuk a 'tudatalatti' valóság problémáját az ismeretelmélet új beállításában; a másodikban a 'tudatalatti' és a mentális evolúció a kutatás tárgya; végül a harmadikban fejtegetjük a 'tudatalatti'-t a valláspszichológia új eredményeinek a megvilágításában.”²⁰ Ennek a programnak eddig a kanti ismeretelmélettel összefüggő részét említettük meg. Egy következő kérdés lehet az, hogy mennyiben más az, amit Muzsnai vallásos élménynek nevez, mint amit hagyományosan a pszichoanalízis ért ezen. Azért is lényeges pont ez, mert Muzsnai a vallástudományt „vallásos élménytanként” azonosítja²¹, s kettős harcot folytat: egyrészt ekként kívánja legitimálni a vallástudományt a tudományok rendszerében – másrészt vissza kívánja helyezni jogaiba a lelket a vallásosságon belül. Okként „a keresztyén egyházak tehetetlenségét [jelöli meg] a 'lelki élet' terén. A keresztyén egyházak egy idő óta újra sok mindennel foglalkoznak. [...] Hogy mennyire hiányzik ezekből a 'lelki', azt csak a 'lelkieket kereső' tudja igazán megmondani.”²² De nemcsak az egyház hibája, ha a vallásos élmény eltűnőben van, hanem ez egyfajta kortünet. „A vallásos elme is nagyon egyoldalúan fejlődött ki a modern emberben. Ennek pedig az az oka, hogy a vallásos élmény tudattalan mélységei bezáródtak a tudat számára, épen a tudat egyoldalú uralomra jutásával.”²³ Tehát – mint azt látni fogjuk – teljességgel a másik oldalról közelíti meg ezt a kérdést, mint ahonnan Freud tette.

A *Rossz közérzet a kultúrában* bevezető passzusaiban Freud – bár nem a vallásos élményről, hanem a vallásos érzésről szólván – Romain Rolland egy neki írott levelére hivatkozik, amit azután kapott, hogy megküldte neki az *Egy illúzió jövője* egy példányát:

¹⁷ M. Eigen: Toward Bion's Starting Point: Between Catastrophe and Faith. In: *International Journal of Psychoanalysis*, 66., 1985., 327. és 326.

¹⁸ M. Eigen, id. mű, 326. – Kiemelés az eredetiben.

¹⁹ W. R. Bion: *Elements of Psychoanalysis*. W. Heinemann, London, 1963., 35 és 32.

²⁰ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 8.

²¹ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 33.

²² Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 36.

²³ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 73.

„sajnálta, hogy nem méltattam a vallásosság voltaképpeni forrását. Ezt különös érzésnek tartja, amely őt sohasem hagyja el, úgy találta, hogy sokan mások is ugyanezt vallják, feltételezhetően emberek milliói. Ez az érzés, melyet ő az örökkévalóság sejtelmének nevezne, határtalan, korlát nélküli, mintegy 'óceáni' érzés. *Ez az érzés tisztán szubjektív tény*, semmilyen hittétel, a személyes fennmaradás semmilyen biztosítéka nem kapcsolódik hozzá, azonban ez a forrása a vallásos energiának [...]. Csak ennek az óceáni érzésnek az alapján nevezheti valaki magát vallásosnak akkor is, ha minden hitet és minden illúziót elutasít. [...] Én ezt az óceáni érzést sohasem fedeztem fel magamban. Nem kényelmes érzelmeket tudományosan feldolgozni. [...] Megismétlem azt a vallomásumat, hogy *nagyon terhes nekem ezzel az alig felfogható nagyságrenddel dolgoznom.*”²⁴ Ebből a szövegrészből számunkra két mozzanat mindenképpen lényeges: az, hogy Freud „szubjektív tény” emleget, és az, hogy elhárítja magától – és a pszichoanalízistől – a témával való érdemi foglalkozást. Freud bevallottan kívülről beszél a vallásosságról, míg Muzsnai belül áll azon. Ugyanakkor az, ahogyan Muzsnai az élményt, és azon belül a vallásos élményt leírja, az nagyban hasonlít ahhoz, ahogyan Freud beszélt a tudattalan tér-idő szerkezete kapcsán. „Lehetséges, hogy az inger elleni védelemnek valamely más módja érvényesül.”²⁵ Akárcsak Freud, Muzsnai is a külső fenyegetettségéből indul ki. Muzsnai elfogadja James meghatározását: „Élmény jelenti valami idegennek a megtapasztalását, amely szorongat minket, akár spontán, akár saját tevékenységünk és gyakorlásunk következményeként.”²⁶ Minthogy az élményt ő is tényként kezeli, számára alapvető jelentőségű, hogy „Ha bizonyítani tudjuk azt, hogy a vallásos élmény 'valami idegennek a megtapasztalása, amely szorongat minket, akár spontán, akár saját tevékenységünk és gyakorlásunk következményeként', akkor elismertük azt, hogy a vallásos élmény valamilyenfajta elmeállapot. Ez az elmeállapot pedig, mint minden abszolút elsődleges és elemi adottság, tudományosan is vitatható és magyarázható.”²⁷ A vallásos élmény egyik jellegzetessége, hogy a tudattalan mindkét oldalához, a „tudatalattihoz” és a „tudatfelettihez” is kötődik – Muzsnai szerint a megtérésben.

E két szféra James-től átvett megkülönböztetése, aminek a lényege az, hogy a tudattalanban nem csupán rossz, alsóbbrendű, bűnös, szégyellnivaló stb. tartalmak vannak, hanem pozitívak is, megintcsak előre mutató gondolat. Freud is csak *Az ősvalami és az énben* jut el annak belátásához, hogy a tudattalannak igenis lehetnek „jó” tartalmak: „azt kell mondanom, hogy az énben nemcsak a legalacsonyabb, hanem a legmagasabb lelki dolgok is lehetnek tudattalanok.”²⁸ Sőt: „Ami az egyes ember lelkiéletében a legalacsonyabbrendű dolgok közé tartozott, az a felettes-én képződése által az emberi léleknek értékelésünk értelmében legmagasabb rendű java lesz.”²⁹ De nemcsak Freud – sőt nem elsősorban Freud – fejében fordult meg ez a gondolat. A szakadárok sorsára jutott Wilhelm Stekel szerint például nem csupán az Én (Felettes-Én) számára elfogadhatatlan tartalmak fojtódhatnak el, hanem azok is, amelyek az Ősvalami ösztönkésztetéseknek mondanak ellent. „Stekel 'katagóg'-tendenciáknak nevezte el azokat a törekvéseket, amelyek az álomban az ösztönvilág részéről jelentkeznek. Azokat pedig, amelyek az ösztönökön felülkerekedve, erősebbek, mint a primordiális erők, 'anagóg'- (erkölcsi) tendenciáknak nevezte el.”³⁰ Ily módon létezik egyfajta elfojtott erkölcsiség, amely

²⁴ *Rossz közérzet a kultúrában*. Idézett kiadás: 329-330, 337. – az én kiemelésem.

²⁵ *Túl az örömelven*. Hivatkozott kiadás, 48.

²⁶ William James: *Principles of Psychology*. II. köt., 619. – idézi Muzsnai, hiv. kiad. 84-85.

²⁷ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 92.

²⁸ *Az ősvalami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991., 31.

²⁹ *Az ősvalami és az én*. Idézett kiadás, 45.

³⁰ Gartner Pál: *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megvilágításban*. Novák Rudolf és Társa, Budapest., 1949, 50.

azonban álmokban és tünetekben a felszínre törhet. Egyik magyar tanítványa, Gartner Pál a Freud *Álomfejtésének* mottójával állítja szembe Stekel mottóját, hogy érzékeltesse a szakmai és egyben világszemléleti elkülönöződések. „Stekel 'Die Sprache des Traumes' (Álomnyelv) című művében, amelyet még Freuddal való együttműködése idején írt, és amiről Freud a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, Seneca egy mondatát használja mottóul: 'Veniet tempus quo ista, quae nuna latent, in lucem dies extrahat.' Eljön az idő, amikor az, ami rejtett, napvilágra kerül. Az ilyen mottók nem véletlenül választatnak. Freud az alvilági vihart érezte a jeligében, Stekel pedig azt, hogy túl azon, amit Freud és ő, az álmokban láttak és tudnak, van még valami, aminek napfényre kell kerülnie. És valóban, egy sokkal későbbi munkájában, az 'Álomfejtés haladása és technikája'-ban [...] az álmokban addig csak elfojtott vágyakat és tudattalan ösztönöket kereső szempontok mellett, a rejtett erkölcsi jóval foglalkozik.”³¹ Csak emlékeztetőül Freud mottója az 'Álomfejtés'-ben: *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.* Amit magyarítani így szokás: „Hogyha nem lágyul a menny: Acherónt verem én fel!”³² A „superior” azonban a fensőbb – ha akarom, erkölcsi – szférát jelenti, azaz éppen azt, ami „nem lágyult” Freudnak, de engedni látszott Stekelnek. Mindenesetre meglehetősen új szempont volt az etiológiában, hogy nemcsak a „rossz”, hanem a „jó” is lehet kórokozó. „Stekel figyelmeztet arra, hogy látszólag amorális és vallástalan emberek álmaiban speciális vallási szimbólumok vannak, és éppen ezeknél a betegeknel, a rejtett vallásosságnak igen nagy szerepe van a betegség keletkezésében.”³³ A már említett Oskar Pfister zürichi lelkész és pszichoanalitikus pedig egyenesen elfojtott jószágról beszél. Muzsnai elméletének vonatkozó szegmense úgy is értékelhető, mint hozzájárulás a – nem elfojtott, hanem eredendően, immanensen bennünk élő – tudattalan (tudatfeletti) jószág elméletéhez.

Muzsnai könyvének harmadik jellegzetessége a tudattalan vonatkozásában az, amire mint analitikus iskolázottságának hiányosságaiból adódó pozitív hozadékra utaltam: az, hogy a „tudatalatti valóság”³⁴ „lelki érzékszervei”³⁵ közé oly látszólag össze nem békíthető fogalmakat sorol, mint a bergsoni intuíció, a Coué-féle szuggesztió és a freudi libidó. Ez az eklekticizmus azonban korántsem öncélú. Muzsnainak arra van szüksége, hogy a kanti öntudat kategóriáival – az értelemmel, az akarral és az érzelemmel – szembehelyezze, kiegészítésükül, tudattalan megfelelőiket. Így kerülnek egymás mellé az értelemnek, az akaratnak és az érzelemnek szerinte a tudattalanban megfelelő intuíció, szuggesztió és libidó. Szükség van erre a konstrukcióra, hogy megértesse, miért vált vértelenné úgy a lelki, vallásos élmény, mint a pedagógikum szférája. Mellesleg, az a gondolata, hogy a gyermek tudattalan lelki életét éppúgy kellene fejleszteni, mint a tudatosát, megfelel kora haladó pszichológiai-pedagógiai elméleteinek.

Mielőtt eljutnánk Szondiig ezen a kacskaringós úton, amelynek itt kiragadott állomásai remélhetőleg előkészítik a terepet és érthetővé is teszik Muzsnai későbbi választását, hadd térjek ki még két részletkérdésre, amelyek azonban nem elhanyagolhatóak a kortárs és a későbbi pszichológiai gondolkodás fényében sem. Ezek pedig a halál kérdése és a tudat élethez való viszonyának problémája. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy míg maga Freud is csak vonakodva, és viszonylag későn jut el a halálösztön föltételezéséhez, és úgy tűnik, Muzsnai nem ismerte ezt az elméletét, mégis a következő megállapításra jut: „Ha tovább folytatjuk introspektíve megfigyeléseinket, azt tapasztaljuk, hogy másik közös

³¹ Gartner Pál: *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megvilágításban*. Idézett kiadás, 49.

³² Freud, S.: *Álomfejtés*. Helikon, Budapest, 1985., 7.

³³ Gartner Pál: *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megvilágításban*. Idézett kiadás, 53.

³⁴ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 55.

³⁵ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 22.

vonás is van e három [t.i. materiális, szellemi és lelki] világrétegben. De ez a közös vonás épen az ellenkezője az életlendületnek, amely elvezet minket az evolúció ellentétes fogalmához. Ez a közös vonal épen keresztezi az életlendület vonalát, közepénél vágja ketté azt. [...] Az emberi élet tehát a maga különböző formáiban, aspektusaiban két vonalból van összetéve, amelyek keresztezik egymást. Egyik vonal jelenti az életlendületet, az életerőt, a másik pedig, amely keresztezi és kettévágja az elsőt, a halál rideg valósága. E két vonal által, amelyek egy kereszttel alkotnak, jelképezve van az emberi élet minden formájában. [...] Az élet bármilyen formában a kereszten vezet keresztül.”³⁶

A másik meglepően újszerű és eredeti gondolata a tudat és az élet viszonyára vonatkozik: „a tudat is az emberben, jóllehet kétségkívül kapcsolva van az aggyal, de semmiképpen sem következik ebből az, hogy feltétlenül nélkülözhetetlen a tudat számára az agy. Elvileg tehát minden, ami élő, lehet tudatos: a tudat koexisztens az étellel.”³⁷ Bateson és Maturana sokkolta hasonlóképpen a múlt század végén a tudományos világot, amikor elméleteikben – szintén Kanttal szembe menve – a biológia, az ontológia és az episztemológia határait feszegették. Elméleteik bemutatásakor elsősorban Dell³⁸ összefoglaló és egyben továbbvivő gondolataira fogok támaszkodni. Biológiai kozmológiáját Bateson az élő világ episztemológiájának szánta. Ilyen episztemikus létezőnek tekinthető az élő világ mint összességében és minden egyes megnyilvánulási formájában egyaránt szervezett, koherens információ-feldolgozó elme. Bateson szerint a biológiai rendszerek – a legegyszerűbbtől egészen a Kreatúráig³⁹ – rendelkeznek a tudás, a gondolkodás és a döntés képességével; és bármely egyes adott organizmus személyes tudása a Kreatúra (tudása) vagyis az elme része; „egy tágabban integrált tudás apró részecskéje, amely az egész bioszférát vagy teremtést összefűzi”⁴⁰ Az már Maturana meghatározó belátása, hogy a kogníció és az életfolyamat ugyanazon jelenség két oldala. Minden biológiai entitás rendelkezik egyfajta megismerési móddal, és maga is az: „az élet mint folyamat, megismerési folyamat”. Ebből adódóan a legalapvetőbb viselkedés: létezni; a legalapvetőbb tudás „tudni hogyan” létezni. Tudni annyi, mint élni – élőként létezni annyi, mint intelligensen viselkedni. Ez a képlet, amely a létezést az intelligenciával, az intelligenciát pedig valami rajtunk kívülivel, rajtunk túlival felelteti meg, visszaköszön Ferenczi Sándor legutolsó ránk hagyományozott gondolataiban is: „Lehetséges, hogy itt egy negyedik 'narcisztikus sérüléssel' állunk szemben, nevezetesen, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk, hanem olyasvalami, aminek az Én ritmikus kiáramlásával az univerzumba – amely egyedül mindentudó és ennél fogva egyedül intelligens – meg kell újhodnia és regenerálnia kell.”⁴¹

Itt áll tehát előttünk Muzsnai 1929-ben, ahogyan én látom. Én egy rendkívül eredeti, nyitott, korát sokszor megelőző gondolkodót látok, aki azonban nem tudja tudását és ötleteit egy egységes elv alá rendezni, aki keresi és várja azt a támpontot, ahonnan majd újra körültekinthet. Ezzel ő maga is tisztában volt, hiszen kétszer is kihangsúlyozza könyve elején: „Ezek az eredmények [t.i. „a Kant által lerombolt metafizika és teológia romjain” sarjadt új gondolatok] azonban nagyon ellentétesek és egy nagy kanti személyiségben

³⁶ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 77.

³⁷ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 63.

³⁸ Dell, P. F.: Understanding Bateson and Maturana: Toward a Biological Foundation for the Social Sciences. In: *Journal of Marital and Family Therapy*, Vol. 11, No. 1, 1985., 1-20.

³⁹ Bateson Kreatúráról az univerzum teljességét mint rendszert érti, hasonlóan a Gaia-elmélet elképzeléseihez.

⁴⁰ Bateson, G.: *Mind and nature: A necessary unity*. Dutton, New York, 1979., 88.

⁴¹ Ferenczi Sándor: *Klinikai napló 1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996., 60. Az első három narcisztikus sérülés a heliocentrikus világmép, Darwin evolúciós elmélete és a tudattalan fölfedezése.

kiegyenlítőre, áthidalóra, összefoglalóra várnak. Ennek a nagy személyiségnek pszichológusnak, metafizikusnak és teológusnak kellene lennie egy személyben, hogy áthidalhassa a pszichológia, metafizika és teológia még áthidalhatatlannak látszó szakadékait és ellentéteit.”⁴² És: „Mi – a huszadik század gyermekei – egy ilyen filozófus személyiségre várunk, aki új irányt, új fordulatot, új egyetemes orientációt adna a tudományos kutatások számára. Aki új tudományos utat nyitna szellemi és lelki életünk teljesebb megismerésére és megértésére. Aki feleletet adna arra a titokzatos és izgalmas kérdésre: hogy viszonylik az öntudat a tudattalan valósághoz?”⁴³

Azt hiszem, ezt az embert Muzsnai Szondi személyében találta meg, ő volt az, aki kellő filozófiai műveltséggel és érdeklődéssel rendelkezett – járatos volt a Muzsnai számára is kedves fenomenológiában, de olvasta Heideggert is –, aki megpróbálta integrálni kora pszichoanalitikus ismereteit, akihez közel álltak az etika és a vallás problémái, és aki kérdéseire úgy tudott választ adni, hogy gondolkodásmódja illeszkedett Muzsnaiéhoz. Befejezésül idézek Szonditól pár olyan gondolatot, amelyek föltehetően választ adtak Muzsnai kérdéseire, és föltehetőleg megválaszolják Muzsnai mai olvasóinak kérdéseit is. Tudom, sok más helyről is idézhetnék, de most már ragaszkodom elsősorban ahhoz a Szondi-könyvhöz, amely a szinkronicitás eleven ikonjaként elindította ezt a tanulmányt.

Először is, emlékezetünkbe kell idézni, hogy Szondi az a pszichoanalitikus volt, aki egyszerre tematizálta és élte is az etikát. Nem csupán a Káin, Ábel és Mózes enigmatikus alakjaival kapcsolatos tanulmányait szeretném megidézni itt tehát, hanem a saját élet élményeit és tapasztalatait is. Azokat a tapasztalatokat, amelyek révén – akarva, nem akarva – közel kerül gondolkodásmódjában egymáshoz pszichológia, vallásosság és etika. „A koncentrációs táborban az élet számomra sok pszichológiai tanulással járt. Kora reggeltől a sötétség beálltáig 'lelkészkedtem' [...]”⁴⁴ – írja egy 1946-os levelében. S hogy nem csupán mutatóhasonlatról van itt szó, azt egyebek mellett igazolja egy önvallomás is, ahol elmélete egyik sarokpontjának a személyessel való összefüggéséről beszél. „Továbbra is zsidó és hívő maradtam. A hitfunkció szerepe a sorsanalízisben valószínűleg szorosan összefügg az apai neveléssel.”⁴⁵ Bizonyára a személyes élettapasztalatok és a pszichológiai ismeretek szoros egymásra rímélése kellett ahhoz, hogy hitelesen meghirdesse a maga pszichológiai – és pedagógiai – programját, amelynek lényege „az egyénre és a társadalomra (családra, közösségre) veszélyt jelentő ösztönös szükségleteket kiélési formájukban úgy átalakítani, hogy egyrészt az ösztönigény is – valamilyen úton-módon – kielégüljön, másrészt a gyermek épségben maradjon, és a közösség se szenvedjen.”⁴⁶

Ennek a programnak, elméletének és gyakorlati végrehajthatóságának központi problémájává emelkedett az az én-koncepció, amelyre meglátásom szerint Muzsnai is törekedett, de még elégtelen fogalmi és szisztematikus eszközök birtokában. Szondi a maga én-fogalmát így jellemzi: „Azt a véleményt valljuk, hogy mindazt, ami az idők során az én fogalmában mint az én tárgyaként, az én funkciójaként vagy mint az én ismertetőjeleként valaha megjelent, mindig a tudattalan folyamatok realizációjaként, objektivációjaként, illetve a tudattalamból származó kollektív folyamatok projekciójaként

⁴² Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 10.

⁴³ Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*. Hivatkozott kiadás, 12.

⁴⁴ Szondi Lipót levele Balázs Péterhez, 1946. június 16. In: *Thalassa*, 1996/2, 122.

⁴⁵ Szondi Lipót: Sorsanalízis és önvallomás. In: *Thalassa*, 1996/2, 6.

⁴⁶ Szondi Lipót: Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből. IV. köt. Az ember meghatározása az ösztönök tapasztalati rendszerében. Az ember ösztön-linnaeus. Diószegi sokszorosítás, Budapest, 1942., 352.

kell felfogni, s az eddig felmerült fogalommeghatározásokat komolyan kell vennünk, vagyis lelki valóságként elfogadni. Az ének valóban belső kapcsolata van mind az Istennel, a világteremtővel, a belső vezérrel, mind a szellemmel, mind a testi ösztöntermészettel, a megítéléssel (cenzúrával) és az emlékezettel mint a múlt hordozójával és átvivőjével.”⁴⁷

Ez az én-fogalom lesz az, ami majd a Pontifex-én komplex minőségében manifesztálódik, beillesztve az én lehetőség-fejlődéseit a Muzsnai által is oly hön óhajtott evolúciós térbe. „A sorspszichológia az én fogalmát mint a hídépítő fogalmát használja, mint minden lelki ellentétesség áthidalójának a fogalmát, s amelyet *Pontifex oppositorum*nak nevez. Az én tehát a hatalomosztó, az egymást kiegészítő koegzisztenciák organizátora, valamint adminisztrátora, a tudatos és tudattalan lélek ellentétes pólusainak kiegészítő együttműködése. [...] Az én önmaga sem nem mindenható Isten, sem pedig tehetetlen ember, hanem összekötő kapocs Isten és az ember között. Az én sem nem szellem, sem nem természet, hanem híd a szellem és a természet között. Az én sem nem objektum, sem pedig szubjektum, hanem közvetítő az objektum és a szubjektum között.”⁴⁸ A lelki megbetegedés, de a lelki tudatlanságban-tudattalanságban maradás is – és ez megintcsak egy lehetséges válasz Muzsnainak és olvasóinak, a Pontifex-én funkcionális megzavarodásából, diszfunkciójából vagy egyszerűen funkcionális impotenciájából származik. A lelki megbetegedés ebben a végső megközelítésben a hit betegsége. „Ha az én-megbetegedés különösségét közelebbről is megvizsgáljuk, többnyire azt találjuk, hogy az én éppen azért betegszik meg, mert a legfontosabb funkciói megbénultak, nevezetesen a hitfunkció. [...] A hitfunkció olyan cselekedetekre vonatkozik, amelyeknek végcélja nem jelenbeni, hanem jövőbeni természetű. Az ének a jövőhöz való viszonyulása gyakran a személy egész sorsa szempontjából döntő fontosságú. Anankológiánkban azt a felfogást valljuk, hogy a jövőre irányuló hitfunkció egyfajta énfunkció, amely az én egyén feletti, nem materiális tartalmával, ideáival van feltöltve. Az én hitfunkciója sorsépítő, mivel az mint híd funkcionál az emberfeletti szellem és az emberi, összemberi öröklött és ösztöntermészet között. Csak egyedül a hitfunkcióval sikerül az ének az embert a jövő lidércnyomásától megszabadítania, s abból jövőbeli létet építeni. Csak a hitfunkció alkalmas arra, hogy az embert öröklött és ösztönsorsával megbékítse. Ez az emberré válás előfeltétele.”⁴⁹

Ez volna tehát a hatalom, vagy tudás, ebben a kontextusban e kettő szinonímaként használható, amely közvetít a – Muzsnai terminológiájában – tudatalatti és tudatfeletti között. Közvetít a biológia által elrendelt kényszer és a transzcendencia által fölkinált választás között. „Így tehát az ember a sorspszichológiában a választás kényszerének, illetve szabadságának Janus-arcát viseli. A kéz, amely egy képpé egyesítheti ezt a kettős képet, az úgynevezett *Pontifex-én*, ami integrál, a szellemmel participál és a túlvilágra transzcendentál.”⁵⁰ S innen, a Pontifex-én funkcióitól már csak egyetlen lépésre van az a humanista és élményalapú valláspszichológia, amelyre Muzsnai is törekedett. Ezeket az egymással szoros összefüggésben álló és egymást támogató funkciókat, amelyek közül számunkra a harmadik a leglényegesebb, Szondi így összegzi: „Minden ellentét áthidalója a *Pontifex-én*, az a funkció, amely helyreállítja a kényszersors és a választott sors közti kapcsolatot. A *Pontifex-én* funkciói [...] 1. A transzcendencia [...] 2. Az integráció [...] 3.

⁴⁷ Szondi Lipót: Ember és sors. In: *Ember és sors*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996, 5-41, 17.

⁴⁸ Szondi Lipót: Ember és sors. Idézett kiadás, 20-21.

⁴⁹ Szondi Lipót: Idézett kiadás, 35.

⁵⁰ Szondi Lipót: Az emberré válás útján. In: *Ember és sors*. Idézett kiadás, 85-122, 98. – kiemelések az eredetiben.

A participáció abban áll, hogy az egyén osztozik a másikkban (felebaráti szeretet), a világban (kommunikáció) és a szellemben (hitfunkció), valamint részesül belőlük.”⁵¹

Gyakorlati program ez, nagyon is gyakorlati. S lehet mai biológiai és genetikai tudásunk birtokában cáfolni Szondi egyes kijelentéseit, ahogyan Muzsnai sokszor naiv elgondolásait is alá lehet vetni hasonló kritikának. De tisztában kell lennünk azzal is, hogy ez a program elsősorban etikai program. A biológiai emberré válás és a szellemi emberré válás nem szükségképpen esik egybe, s az első ellen vagy érte nem tehetünk semmit, „kényszersorsként” befolyásolja személyes és filogenetikus alakulatainkat. Az utóbbi viszont már választás kérdése. Szondi gyöngéd unszolása – intuíciója, szuggesztiója, libidója? – talán ebben segítette Muzsnait, és segít bennünket is eligazodni: „az önmagát humanizáló ember egyre tovább halad az emberré válás útján. [...] Az 'ember' eszméje felé. És mi ez az eszme: 'ember'? Válaszunk: *A szeretet kiterjesztése*. [...] Az 'ember' eszméje tiltja a tartós magányosságot: *megköveteli az egyéntől, hogy szeretetét mind jobban terjessze ki saját énjéről a családra, a saját családjáról más családokra, a saját vallás követőiről más vallások követőire, a saját szociális osztályról más szociális osztályokra, a saját rasszról a világ más rasszaira*. [...] Ha a szeretet kiterjesztése [...] illúzió lenne, akkor a kereszténység tana is illúzió volna. *Ez pedig minden bizonnyal nem az! A felebaráti szeretet gondolata nem illúzió, hanem az ember saját, emberré válásába vetett hite*.”⁵²

⁵¹ Szondi Lipót: Az emberré válás útján. Idézett kiadás, 117-118. – kiemelések az eredetiben.

⁵² Szondi Lipót: Az emberré válás útján. Idézett kiadás, 121-122. – kiemelések az eredetiben